

Bergarako erakusketan ardazlari zar giputza.

EUSKALDUNAK:

Orain ogei ta amar bat urte, *Euskaldun Biltokia* izendun teatrutxo artan, beste zerbaitez gainera, *Colonia inglesa* zeritzaion komedia bat atera nuen. Orduan uri artan, Bilbon, orain baino gaitzago zan euskera utsezko lanak antzokian ageraraztea. Oregatik antzezleri (aktore) aiek, nire lumapekoak beintzat, batzuk euskeraz ta besteak erderaz itz egiten zuten. Lenengoen artean baseritar bat atera nuen *Colonia inglesa* artan, bein edo bestetxotan erderaz ere mintzo zelarik. Aren erderakadak gozaro fara eragin zien entzule geien geienai. Bati ez. Eta bat au nor zen atzeginez jakinaraziko dizuet: Arana Goiri. Jardines-kaleko etxe artatik kale-ratu zanean inguruko lagunuen batek galde egin zion: «¿zelangoa eritxi dautsazu Colonia inglesa oni?». «Polita deritxot, baiña gauza batek enau bete. Baseritar gizagaiso bat oren baregari atarateari ezteritxot ondo, ez gitxiago be».

Bizkaian «arazoia dozu»-ren ordez, alde batzuetan beintzat «berbabidean zagoz» esan oi da. Izpidean zegoen gizon ospetsu hura. Gaurko mintzaldi onetan azalduko ditudan oitura ta erisnestetxoak geien geienak baseritaren artean baturikoak ditut. Urietan Euskaleria azal-azalean baizik ezta bizi, geroago ta azalerago. Baserietan bizi da gure ama zar maitagari au beronen bizi-sustraiak sakon ta erotsu dituela. Nik uste dudanez, gaurko mintzalditxo onen bitartean askok, geienok noski, noizean beinka pariritxo batzuk egingo dituzue; eta orain ogeita amar urteko gorabera hura beriz gertatu eztakidan, gure baseritaien artean bein edo bestetxotan Alemania ta Frantzia ta beste Eri batzuetako nekazariak aipatu nai izan ditut. Etxekoa ezta-nari beti izaten zaio lotsa ta begirune geixeago.

Beste zerbait ere oartu bearean nago. Lengo ilaren erdi-inguruan, Aragon-goialdean euskalondakin zar-zar hila ari nintzanartean, Bergarako euskalegun auetarako egitaraua (programa) bidali zidaten. Nire lan onek «Conferencia en euskera sobre leyendas populares vascas»

Euskaleriko oitura ta sineskeritxo bat edo beste

R. M. Azkue apaizak

**Bergarako Batzar-egunetan,
garoilararen 3-an irakuritako lana**

izan bear zuela irakuri nuenean, ango nire azteraldia eten eta ipuin ta irakurgai oren eske Bilbora jo bear izango nuen. Baina Eusko Ikaskuntzako zuzentzaile ta lagunen baimenez, *Leyendas populares vascas* gaitzat artu-bearean, *Costumbres y creencias populares vascas* (gure Eri onen oitura ta sineskeritxo batzuk) jakinaraziko dizkizuet. Luzegitu enaitean, bildurik dauzkanan ziriboro ugarietatik gaitxo aukeratu ditut: Erleak, Begizkoa, Igaregunak, Astolastera, Oilopeko arautzak, Doniane ta Ezkontzak, beste zertxobait or-emenka arteratuz.

Lenengo gaia: Erleak. Mamu eder zoragari auen nagusiari Euskaleriaren alde geienetan erderatik arturiko izena eman oi diogu: *eregiña*. Zuberotararak izen bitxi bat daukate: *andereder*, erderaz «hermosa señorita». Nonbait *andere* «señora» entzun izan dut. Erleak ezomendira, diruz beintzat, ez erosi ez saldu bear; beste zerbaitez ordetu bai. Bilbo-ondoan neronen adiskide batek, erleak bere uda-etxeko baratzean Erandioko seme bati ezararazita, bere lanaren orde zenbat diru nai zuen galde egin zionean, inolaz etzuen zuriko bat (ardit bat) ere baseritararak artu nai izan. Oitura auxe, berau, Alemanian nonnai zabaldua omendago. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* edo Alemaniako sineskerien eskuliburua deritzaion, orain atalka agertzen ari diran liburu aundi ederean itz aukeratu ditut: *Die Bienen sollen nicht gekauft werden* «erleak ez tira ez erosi ez saldu bear». Aragonen esan zidaten «las abejas no se venden, se cambian por ovejas». Gure egun auetararte gizona bera erosi ta saldu izan dute; ez urutiko erietan soilik. Ondaribian, orain irureun urte ez oso, ango seme batek Eiza Audala zeritzaion mauru bat saldu zuen (1). Gizona bai ta erleak ezin saldu. ¿Nondikoa otedu mamu eztingiletxo onek gizonak izan ez tuen berezitasun edo privilegio au?

Erlategi-etxeko nagusia naiz bere emaztea il dadinean (toki batzuetan etxeko edozein ilita ere bai) norbait erleengana joan ta ilberia itz gutxitan ematendie: *ugazaba il da* edo *nagusia il da*; *ugazabandrea il da* edo *etxeko andrea il da*. Alemanian ere, Sartori jakitunaren liburu batean irakuri dudanez, oitura auxe berau daukate (2). Westfaliano baseri askotan, erleai etxeko nagusien ilberia eman ezik, urtean berean erlauntzak ustuko lirakela uste dute (3).

Gernika-ondoko basauri polit Gorozikan, etxekoren baten erio-egunean, *erleen beara egizu* esanez, adiskide bat beri au ematera bidaltzen dute. Isiltxorik ureratzen zaie mandatarario ta erlauntzari estalkia kenduta, bederatziuren osoan, elizkariak dirauten bederatzi egun aietan, erlauntzak zabalik utziz, barukoai itz aukeratu dituzkie: *Urlia il da*. Elizako bederatziurena amaitzean erlategiko bederatziurena ere amaitzen da, len bezalaxe erlauntzak estalirik uzten dituela. Gainera iletazantzuren bat (alguna señal de duelo) erlategi-inguruan ezari oi du mandatarariak. Naparoko Bera deritzaion uritxoan, Suspela auzotegiko emakume batek onelaxe (azentu ta guzi) iragari zien erleai beren jabearen eriotza: *etxeko andria il da* ta *egizu argizeri aunitz, zerura biáltzeko*.

Bizkaiko baseri askotan erlategi-aurean, Eramu-egnnean bedinkatutako kurutze bat, saratsezko kurutzea, zutik jartzen dute. Bein edo bein erleak alkartu ta igesi joaten ere bada-kite ta ona emen, berak erakartzeko, basauri batzuetan egin oi dutena: ontzi batean ardoa ta beste batean eznea erakutsi ta gainera erlauntzak ere ardoz ta eznez igortzi. ¿*Erleak ardau-zale aldira?* galde egin nion Gorozikan nire beri-emaleari. *Jauna*, erantzun zidan berak, *mozkortiak dira erleak*. Arigoriagan irakasle izan nuen emakumeak ere erleai *neguan*, otzez il ez titezen, azukrez gozaturiko ardoa ematea on dela esan zidan. Beste oitura bitxi baten beri ere izan nuen len aipaturiko Gorozikan. Zaldi naiz beor bat il dadinean, bere burua taket luze baten erpinean ezari ta erlategi-ondoan zutik egun batzuetan utzi oi du abere ta erle-jabeak.

II. Goazen orain bigaren gaira, *Begizkoa zer den ta nola kendu ditekera*. Izen asko ditu gaitz onek or ta emen zabalduta. Beste erietako izenen aldean geron artekoari deritzaioit nik egokiena. Italiaraz iru ditu: *malocchio*, *jettatura ta mursiana*. Gure erdaldunak *mal de ojo* eta gainera *aojo* ere esaten diote. Aragon-aldean sineskeri au ila izanaren, zaren batzuk *el mal*

(1) Euskal-Esnalearen. XVIII-384 garen orialdean gertaera au irakur daiteke.

(2) *Den Bienen insbesondere wird der Tod des Besitzers, des Bienenvaters, alsbald in aufmerksamer Freundigkeit mitgeteilt* (Sartori, Sitte und Brauch. II.132).

(3) *Vor allem müssen die Bienen in Kenntnis gesetzt werden, wenn nicht binnen Jahresfrist alle Stöcke abzehren und verziehen sollen.* (Westfälische Vokskunde, 101).

dau izendatzen dute. Frantzesak *mauvais oeil*, Alemanak *Bösser Blick*. Guk, Euskalari osoan ezaren, alderik geien geienetan beintzat, *begizkoa* esaten diogu. Aetzen artean (Aezkoan) Frantzia bezalatsu *begi gaiztoa* ematen die izentzat. Ormaiztegin amonatzeko bati galde au egin nion bein. «¿Begizkorik oteda gero? ¿Begizkorik eztala? Izena ezari zaionean, zerbait bada» erantzun zidan. «Eta begizkoa egin zaion umeari ¿zer egiten diozue gaitz ori kentzeko?». «Atzapar zilareztako bat eskubituretik zinzilika erabiltzea omen da gauzarik onena». Ormaiztegin bezalaxe bigaren galde ori basauri batzuetan egin izan dut. Entzun nituen itzak berakin azalduko ditut eman zizkidaten osapideak. Araban, Aramaionako Olaetan: «umëari begizkôa kentzeko, kirikixoaren agiñak (1) soiñëan yosi oi dotsez». Bizkaiko Murelagan: «onetarako, begizkodunari kaltzerdiak iruntzietara (2) jantzi bear dakoz». Aramaionako Gantzagan: «begizkôa kentzeko ura Elorixotik ekartzen zeben Gantzagara, Naparöako San Gregorixotik be bai». Elorion bi sendagailu (eremedio) eman zizkidaten. Lenengoa: «begizkodun umea osatzeko, Elizako iru ontzitatik eröan bëar da ur bedinkatua». Bigarena: «Eskean dabilenak baturiko ogixaren zati bat umëari emonezkero, ume onek eztau begizkorik izango». Markina-ondoko Bolibar edo Goilibaren eman zidaten au: «begizko(r)ik umea(r)i e(g)in eztakixon, ikätza kolköän sartzen eutsen». Polita da Naparöako Aezkoan eman zidaten osapide au ere. «Begi gaiztoa norbaiti egin dakotenean, altzinago apezka deitzen ze (3). Orai, apezik eztenean xuxkiari (4) beri-beritan bi tzimurez gurutze bat egin, xuxki-gäinean sartu ta guatze-altzinean (5) iminten da». Laraungo Baraibaren irakatsi zidaten beste au. «San Pelayo-aratsaldean Alirä, begizkoa kentzeko, beti negarez ari deren umeak eta olako zenbait gaitz dutenak Ebanjelioak ateratzera eramaten iuzte. Apaizak liburu batetik zerbait leetu (6) ta iru aldiz ziñatu ta gero, Pater Noster ereztatuz, erlikia bat mindunari, muñ emateko, urbiltzen zaio. Ebanjelioak aterata gero kutun bana ematen die apaizak. Bi ereal pagatzen da. Kutun oretan, izkribatutako paper bat egoten da. Gipuzkoatik ere jokera andia dago Alirä (7): Bedayotik, Amezketatik, Ataundik eta orela». Lekeition eta Gorozikan esan zidaten-onek ere jakingaritxoa dirudi: «kutuna paparetik dingilizka nai yosita erabilten da. Kutun-baruan ikatza, diru txiki bat, umearen zila (gordeta eukiriko) ta apiöa eukiten dira». Bizkaiko beste uritxoren batean, zeñetan eztakit, au gaineratu zidaten: «kutun oretan iru gauza sartzen ebezan: ogi bedinkatua (iru zatitan elizatik ekaririkoa) ikatza ta oilo-korotza». Nonbait eta noizbait kutun oren ordeaz azkonararen atzapartxo bat zinzilika jartzen zuten gurasoak begizkodunaren paparetik. Ona emen Arasateko eskribau Barutiak orain bereun bat urte egindako «Acto para la noche buena» deritzaion teatru-gaitxo batean diona:

Azkonararen atzamartxoa
ekariko dot menditi,
begizkorik eztegitzen
bulartxorean isegi. (8)

Nire lan onen ziriboroa egiten asi nintzanetik ardura andi bat sartu zitzaidan garmuñ-arte: ezotezen nire mintzalditxo au luzearen luzez gogaikari izango. Eta «azkonararen atzamartxo» oretara eldutakoan, begizkoa kentzeko osapiderik zenbat azaldu ditudan jakin nai izan dut: amabi dira. Nik bezala burua urdinik darakutsuten askori bein baino *geiagotan zuen* gaztezarroan Maestro Ciruelo-ren izena belariratu izan edozaitzue. Bere liburu noizbait ospetsua eztut nik aurtente eskuetan iduki al izan. Bere izena laburtuz aipatzera noakizue. «*Tratado en el cual se reprueban todas las supersticiones . . . compuesto por el Doctor y Maestro Pedro Ci-*

- (1) *Trikuaren ortzak.*
- (2) *Gainekoz azpira.*
- (3) *Antxina apaizari dei egiten zitzaion.*
- (4) *Eratzari, eskobari.*
- (5) *Oe-aurean.*
- (6) *Irakuri.*
- (7) *Ali Laraungo auzo edo urixko polit bat da.*
- (8) *1897-garen urteko Euskalzaletan deritzaion asterokoan, 402 orialdean irakur daiteke lan eder au.*

ruelo. Año 1628». Salutareen aurka (kontra) gauza gogorak esan zituen. Gure salutarea (erderazko «saludador») zazpi anai arebarik gabe etxe baten sortzen direnean, zazpigarenak mingaiñaren azpitxoan kurutze bat izan oi duela uste du edo uste zuen eriak. Orain irurogei bat urte Euskaleri osoan entzute andia zuen Salvatierrako salutareak. Sineskeri au ostikopean bezala zapalduta gero, «Remedios naturales contra la rabia y ponzoña» dakarzki Maestro Ciruelok. ¿Sendapide auek zenbat direla uste duzue? Ogei ta iru. Baten batzuk baizik eztitut ezagutaraziko. Lenengoa: zakuraren odola «sangre de perro». Bigarena: zakuraren ileak «pelos de perro». Zortzigarena: urdai gordina «tocino crudo». Bederatzigarena: ile sapindu ta ardoz bustia «pelo majado y rociado con vino».

Maestro Ciruelori ogei ta iru osagari ontzat artu zizkiotenean, orainarteko nire amabiai bat edo beste gaineratzea etzadazue, gizonak, gaizkitzat artu.

Begizkoa, gure Eri onen eritiziz, etzaie aurai soil-soilik eratzekitzen, bai ta abereai ere. Durango-aldeko Garay deritzaion mendi-eritxoan esan zidaten onako zertxo au: «begizkoa kentzeko, kortako abere baten adara ginbeletaz zulatu ta zulo atantxe argizaia sartu beio norbaitek». Len aipatutako Murelagan: «txalari, begizkoa ez egiteko, argizai bedinkatua ezarten dako». Ona orain Aratiako Iгоре edo Yuren entzun nuena: «Baseritar bat bere burdi ta idipare ta guzti bidez ebilela, begizkoa egiten ekian bat aurkiturik, akiloa buru-ganean zutunik ebala igaro zan aren ondorik. Akiloa itsutu zan (erderaz «la aguijada desapareció») ta akiloari eskerak begizko b̄arik etseratu zir̄an idīak».

Lantxo au luzegi izan eztiten arduratan egonaren, beste bi osapidetxo aipatu bear ditut. Lenengoa Asterikan, Ermun, Lekeition eta Markinan eman zidaten. «Ume bat norbaitek begizyo dabenean, bere Aitari soineko alkondarea aldatu eragiten dako ta alkandora atantxe begizkodun umea batu bear da». Bigarena Berizko amona bati orain ogei bat urte entzun nion. «Auzolanetan nai elizkari-egunetan, etxe baten lagun asko batuta dagozanetan, etxeko ume bat edo bati begizkoa egitea sari jazoten da ta orduan katilu baten ura mai-ganera ekari ta lagun guztiak banan banan iru atzamar ur atantxe sartu ta ur ori begizkodun umeari emoten jako». Murelagan eskua ta gainera aurpegia ere garbizarazten zaizkie begizkoa egin dutenai; eta ur ori begizkodunari edaten eman oi diote edo zioten, bertan esan zidatenez «nai mutilneskatotxu nai beiari». Eztatik erdalierietan Elorion baturiko sinestetxo au otedagoen: begizkoa, norberak nai eztuela ere, ume naiz abereai egiten zaiela. Alemanian daukaten sineskeri bat ordea, toki askotan galde eginaren, ezitut Euskalerian batu al izan. An gure begizkoari, len aipatu dudanez, begirakune gaiztoa (*Bosser Blick*) esaten diote. Gainera begirakune ona ere badute: *güter Blick*. Gure begizkoa beti gaiztoa izan oi da, beti zori txarerakoa.

III. Goazen orain beste gaitxo bat azaltzera. Iztegia argitaratu ta gero, Ondaroako auzotegi Azterika deritzaionean itz eder bat ikasi nuen: *igaregun*. ¿Zer dira egun auek? Eztatik beron izenak erderaz egokirik oteduen. *Días augurales*: onelako zerbait ditugu *igaregunak*. Bizkaiko beste basauri batzuetan *ilegun* esaten zaie. Benaparoan batzuk *sortelegun*; beste batzuk, Lapurdin ta Zuberon bezala, *zothalegun* edo *zotelegun*. Aragonen, edo gure zarak esan oi zutenez, Aragoan *signos* eta *contrasignos* dira. Bretañian, Normandian eta Suizan, sineste au erian ongi sartua izanaren, eztaikit egun auek berarizko izenik oteduten. Nik irakuritako liburuetan ezta beintzat izentxo auxe baino besterik ageri: *Die Zwölften*, euskeraz amabigarenak (I). Egunduetan nolako eguraldia alakoa izango da urtearen amabi iletan, Euskal ta erdalieri orietan uste dutenez. Asterikan (Ondaroako auzotegi artan) urteberi ta bere urengo amaika egundak dira *igaregun* auek. Egunduetatik bigarenean euria bada, urtearen bigaren ila, otsaila, euritsua izango da. Boskaren *igaregun* legorra izanezkero, maiatzak, boskaren ila delako, eurigabea izan bear; eta orelaxe beste amabi egundetako eguraldiak urtearen amabi iletakoak iragarten dituzte. Austriako Tirolen *igaregun* auek Eguberi ta Erege bitarteko amabi egundak dira. Frantzian ere ezaguna da sinestetxo au. *Coutumes populaires de la Haute Bretagne* deritzaion liburuan «le vent qui regne les douze premiers jours de l'année est celui qui souffle pendant chacun des douze mois, janvier correspondant au premier, février au

second...etc. Il en est de même pour le brouillard (E. P.). Ailleurs, le temps qu'il fait les douze premiers jours est celui qui sera toute l'année» (1).

Aragonen, Acumuer deritzaion goialdeko basauritxoan beintzat, igaregun auek bitarikoak dira: Santa Lucia ta Eguberi-bitartekoak batzuk, beste amabiak Eguberitik Eregenetarakoak. Lenengo amabien izena *signos* omenda, beste amabiena *contrasignos*.

IV. Beste gaitxo bat orain:sineskerizko eleak, erderaz «vocablos supersticiosos». Jaca-aldeko mendi eskerga sien artean onelako oitura ta sineskeri ta batez ere euskerazko itz zar bila eman ditudan opor-egunetan,sineskerizko itz auen beri jakin nai nuen; alperik ordea. Orain urte asko dela, ni neronen amargarenean bizi nintzanean, Lekeitioko arantzaleak itsaso zabalean zebiltzenartean, etzuten deabruarengatik *diabrua ez demoñiñua* esaten, ezta otseztiz (por eufemismo) *denganiñaua* ere. Nire eritaren ezpainetan *beste mutila* zan, itsasoan ari zirenartean beintzat, gure etsaiaren izena. Amezketaren artean *gaizkiñe* edo *kazkiñe* zan au ta *kazkindunak* Jaca-aldeko «espirituados» edo «endemoniados». Orion,Baztanen, Laraunen eta beste alde askotan *kaltzagori* dadukate deabruaren ordezko eletzat, itzatzat. Bizkaiko eri askotan eta Antzuola ta inguruetan *Txeren* esan oi da orain ere. Alemanian latinezko *diabolus-en* ondorengo *Teufel* daukate; baina gure aurretiko gizaldietan itz ori ezpaineratzeko kemenik etzutelako, *Gottseibeius* esaten zuten; itzez itz «Jaungoikoa bego gure artean». Gure egunetako iztegie-tan ere bizi da ele laukoitz au.

Len aipatu ditudan arantzaleak,legorean etziranean beinik bein, *katua* etzuten bein ere bere izenez aotan artzen. *Putz egitekoa* zan arentzat katuaren izena. Gure Eri maite onen inguruan itz auen antzeko baten bat ikasi nai izanaren, uts izan dut. Libururen bat edo beste irakuriz urtietan arkitu dut auzoan ezin nuena.Inglaterrako Devonshire deritzaion itsasaldean ezomendute ango arantzaleak kuiaren (konejuaren) izena ezerengatik ezpainetaratzetu (2). ¿Nondikoa otedute Andaluziarrak *culebra* esateko duten iguin, bildur ta sarakioa?

V. Goazen aurera. Orainarte aipaturiko *igaregunak*, eta *beste mutila* ta *azkonararen atzamatxoa* ta areik arako sineste ta oituratxo batzuk izan leiteke zuen burutik noizbait iges egitea. Baina orain jakinaraziko dizutedan *Asto-lastera* beti izango duzue ilepean, buru-barnean. Naparoan (goiko ta bekoan) eta Zuberon oitura bitxi zar au aitona-amonen gomutan (oroipenean) bizi da oraino. Lenaldiz Baztanen jakin nuen, gero Luzaiden (Valcarlosen) eta beste toki orietan geroago.Etxe bateko emazteak bere senara jo egin zuela baseriren batean zabaltzen zenean, urengo jaiegunean eriko zabalean (plazan) ikuskizun txanbelin bat izaten zan. Bi mutiko, senaremazte bezala jantziak, agertzen ziran, lura lantzeko tresnaren bat edo beste eskuetan zituztela. Aitzuren naiz laietan azten ziran lenengo, ganoraz ta yasean (3). Laxter izkamizkal-ditxo bat sortzen zan beren artean eta asaritzen zirelako egiten zuten; eta ernazte-soinekoz jantzia zegoenak zipli-zaplada ederak ematen zizkion bere senartzakoari. Eriko zabal-inguruan ziren ikusnaiak lertu arte fara gozaro egiten zuten. Auxe zan aldi bateko *Asto-lastera*. Luzaiden *Asto-yokoa* zuen izena.

Alemaniako Folk-lore-zale Sartorik dionez (4) alde askotan dira an asto-laster auek ezagun. Izen onen ordeztoki askotau *Tierjagen* emau oi diote; itzez itz *Abere-eiza*; erderaz *caza de fieras*. Eztatuzte toki guzietan egikera berdinak. Nonbait senar ziplizaplatuaren atez kanpotik aritzadar andi bat, arik eta senar-emazteak pake gozotan jariarte, ongi josita ezari oi dute.

VI. Zuen arteko askok, bein baino geiagotan irakuri edodute Cervantes-en liburu ots andikoan datzan gai polit bat. Don Quijoterekin bere etxean eriko apaiza ta bizargina bigiran (5) zeudela, bizarginak, itz auek esan zituen:«por mí doy la palabra, para aquí y para delante de Dios, de no decir lo que la vuesa merced dijere, a rey ni a Roque ni a hombre terrenal, juramento que aprendí del romance del cura que en el prefacio avisó al rey del ladrón que le

(1) *Página 171.*

(2) *Espasa: Enciclopedia universal ilustrada, tomo XXXII, pág. 4II (última línea de la primera y primera línea de la segunda columna).*

(3) *Bizkaierazko itz eder auek sar bitez erdiko euskalkian, erderazko «con habilidad y garbo».*

(4) *Sitte und Brauch von Paul Sartori, I, 120.*

(5) *Tertulian.*

había robado las cien doblas y la su mula andariega». Onetxen antzeko zerbait aspaldi luzcan bizi da nire paper-artean, Naparoako baseritxo batean, Ezkurran, Arakilgo seme batengandik ikasitakoa. Lapur batek bein bere eriko apaizari diru andia ta mandoa ostuta gero, inori ere gertaera aren beri ez emateko agindu omenzion, ilko zuela bestela: —¿Jaungoikoari ere ez? —Jaungoikoari, nai duzun bezenbat aldiz (1).

Apaiza uren igandeko meza nagusitan Prefaziora eldu zenean onelan eman zion Jaungoikoari bere atsakabearen beri. «Eri onetan bada gizon bat, Salamon deritzon bat: mendietan, txaparetan, dirua kentzen, gizonak iltzen dabilen bat. Niri, neroni, kendu dizkit berogei otxin ta manda-mulatxo bat. Artaz gainera baita edanarazi ere mandamulatxoaren piza-tanto bat. Ez esateko Jaungoikoari baizik. Argatik esaten diot gure Jaun eta Jaungoikoari. Or zio, emen zio: arapa zazue gizon ori». Sanctus, Sanctus, Sanctus jaraiki zuen gero isiltxorik eretoreak. Salamon elizatik noizbait atera zenean ¡¡jakina!! baitegira (kartzelara) eraman zuten lenengo ta laster urkamendira. Musika ta guzti ikasi nuen gauzatxo au ta alaxe noizbait argitaratua izango da.

Onetariko oitura ta sinestetxoak alkarengandik uruti diren erietan aldakuntze andiak geienetan izaten dituzte. Ziraunarengatik Alemaniako eri batzuetan esaten dute begi-bakar, sortua izan zela, uretxindora (ruiseñora) ere begi-bakar. Txori txiolari bikain onek bein ziraurari bere begia eskatu omenzion, egun batzuetarako, ez betiko. Narasti (reptil) txatxar gaisoak, eskabide hura aintzat artuz, begia uretxindorari idukiten eman zion ta geroztik or dabil egazti beritsua erekartêtako euli ta mamu jaten eta aldikada batzuetan gau ta egun txio ta txorotxotxio zoragariro txiztuka. Ziraun erukaria beriz isilik beti, orbel-artean, aripean, satorzuloetan, ezer ikusten ezuela ta burua erakusten ere lotsa dela.

Oraino irudipentsuago deritzaiot Euskalerian, ziraunaren itsutasuna azaltzeko, esan oi den aldakuntzeari. Elorioar bati entzun nionez, Jaungoikoak bein katua, sugea ta zirauna berarengana agerarazi zituen eta banan banan nola bizi izateko ustea zuten galde egin zien. Katuak erantzun omenzion: «Jauna, ni besteak utziriko ondakinen batzuk janez bizi izango naiz: aragi-puzkatxoren bat, arain-ezur ta olako ezgauzatxoak agoratur». Sugeak: «Jauna, kalterik egingo eztidana, dena dela, delakoa dela, nik pake-paketan utziko dut». Ziraunak: «Nik ez, Jauna; nik eztut inor paketan utziko». Gorozikan esan zidatenez, ziraunaren itzak auek izan omenziran: «Nik ikusi al dagidan guztia iruntsiko dot». Au entzunik Jaungoikoak ziraunari bi begiak atera ta erauzi ta betiko kendu zition.

VII. Beste gai asko utzi ta oilo erulearen egikizunez gure Euskalari maiteak dauzkan oitura ta uste batzuk jakinaraziko ditut urengo leroetan. 1.^a Otzandianoko urian eta inguruko auzoetan, ango batek ezan zidanez, oilo-azpirako arautzak irunaka ifinten dira. Lenengo irurak ifinkeran kurtze bat egiten da eurakaz otzaran «Aitearen, Semearen, Espiritu Santuaren izenean Amen», esanagaz. 2.^a Durango-ondoko Magunan (berentzat Meume da bizi diren auzotegitxoak) au entzun nuen: «Arautza-ganean oiloa ilberan ezarita, oilanda geiago izaten dira; ilgoran bariz geienak oilaskoak». Laraunen ere berdin uste dute. Markina-aldean esakeratxo polit au jakin nuen: «Ilberako oilo-ertzartea oilandatsu, ilbariköa oilaskotsu». 3.^a Arasaten ikasi nuen au: «Oretarako egunik onenak astelena, eguena ta zapatua dira; txarenak martitzena, egubakoitza (ostiralari esaten die an egubakoitza) ta domekea. Laraunen ostera ostirala nai izaten da oiloa arautza-ganean ezarteko. 4.^a «Odeiak oska derautsanean trumoiagaitik kaltzairu-zati bat ifinten jako ondoan oilõari». Arasaten esan zidaten au ere. Bizkaian ta Gipuzkoan ta Aragonen ere uste ta oitura berdiña dute. 5.ª Alemanian, zertarako eztakit, arautza-azalak lurpean jartzen dituzte. Elorion (¿oilok ezin dutelako oteda?) arautza osoak, an esaten denez, sats berotan edo ongari epeletan sartuta, txitak ateratzen dira. 6.ª Oilanda asko ta oilasko gutxi nai dituenak zerbait esan oi dio oiloari arautze-ganean ezartorduan. Alemaniako oitura da au (2). Elorion «Madaleneak gorde zagizala» esan oi diote.

(1) *Beste aldiz-en orde sar bite erdiko euskalkian eguzkialdeko euskaldunen itz eder au: zenbat bezala, onenbat, orenbat, aenbat edo ainbat eta bezenbat tantos como*.

(2) Handwörterbuch des detstschen Aberglaubens, I, pág. 388.

VIII. Mintzaldi onetan *beste mutila* ta *Txeren ta kaizkindunak* aipatu ditudanezkerok, apaiz naizen onek gurenen bat (santuren bat) ere aotan artu bear dut. Eztago Doniane edo San Juan baino oitura ta eri-sineste geiago gure Euskaleri maitean sortu duenik, eguberi bera ere ez. Beko Amerikan bezala, gure artean ere Eguberi uda-aldean balitz, izan leiteke oituratan Doniane baino ugariago izatea. Donianezko oitura batzuk, bai gure arteko ta bai beste eri askotakoak, paganuengandikoak ditugula libururen batzuetan irakuri diteke. Oitura auen artean ageriena aureko gabea suak egitea da. Suaren gainean zapart edo ijuti egite-orduan neska-mutikoak zerbait kantatzen dute. Durango-aldean: «San Juan, San Juan, eztoz nik besterik gogoan; lapurak eta sorgiñak ere, ere; artöak eta garidxak gorde, gorde». Oyartzunen: «San Juan, San Juan eldu da; sorgin-begia galdu da; galdua bada galdu bedi: jsekulan agertu ezpaledi!». Laraunen su oretan igazko San Juan-belarak ereten dituzte eta naiz atso naiz agure, neskatxa naiz mutiko, iru aldiz gutxienez su andi aren gainetik igaroten dira. Lenengo itzulaldian *Biba San Juan Batista* esaten dute, bigarenean *Biba Doni Belaio ta San Pedro*; irugarenean *Sarna fuera* (batzuk *Sarna Gipuzkoara*), *ogi ta ardoa Naparagara*.

Paul Sartoriren *Sitte und Brauch* deritzaion liburuan irakuri dudanez, San Agustin andiak min artzen zuen kristauak Doniane-egunean, paganuen oitura bat berentzat artuz, itsasora bustialdia artzera joan oi zirelako. Euskalerian orelako zerbait badugu. Legor-aldeko baseri askotan, Naparogan batez ere, itsasora ez (urutiegi dutelako) bainan goizaldean gari-arteko intzez gorputza bustitzera lagun asko joaten dira, larur gorian ez gutxi. Beste ibar askoren artean Anozibar deritzaion bat datza Naparogan, iru basauritxo dituena: Ziauriz, Ripa ta Latasa. Ibar onetan ituri bat da, Aingiru-ituri izenduna. San Juan-bezpera gabea, inguruko batek esan zidanez, purustaka edo saldoka edo mortxaka andietan joaten dira aurpegia (batzuk gorputza) bustitzera eta laukoak (pezetak ere bai) iturira egotzi edo botatzen dituzte. Betelun ere Dama-iturira ta Ituri santura gau guzian eriko ta erbesteko lagunak ugari joaten dira. Ura ezomen da bat ere zikintzen. Beste oitura zar bat, paganuengandikoa dirudiena au ere, Doniane-aureko gauerdi gauerdian eri askotan daukate: Bizkaiko Amrobieta, Barakaldo ta Oztandianon, Naparoko Ultzaman, Laraunen eta Eronkarin gutxienez. Aur batek etena edo hernia duenean doniane-aurregunean aritz bat arailatu egiten dute, bi adarak alkarengandik banatuak edo zabalduak dituela. Laraunen Juan izentzat duen bi gizonak erabilten dute aura; Barakaldon bi Juan ta emakume bat, Maria, artzen dituzte oretarako. Oztandianon Juan ta Pedro bear izaten dira ta an esan zidatenez «bikidxak izan bear dabe» edo batera jaiok. Gaua erdira eldu baino lentxeago an izaten dira Juan ta Juan edo Juan eta Pedro. Laraundaien itzak dira auek: «Juan batak aur eten ori eskuetan izaten du, erlojuak ots egin bear dueneko ernai ta gertu. Lenengo dandara entzunaz batera beste Juani ematen dio aura, itz auek esanez: *Juanek uzten zaitu*. Bigaren *Juanek*, aur hura eskuetan artzean, *Juanek artzen zaitu*, ark *Juanek artzen zaitu* eta olaxe batak utzi ta besteak artu, aldizka itz oriek esanez, ari izaten dere (1). Amabigaren dandarak ots eginez batera isiltzen dere biak. Iru aldiz igaran bear izaten dui (2) aur etena aritz gazte artsiaren alde batetik bestera». Oztandianoko beri-emaileak esan zidanez «aritz bariro lotu egiten dabe ta usteltzen ezpada, umëa osatuko da». Ultzaman iru Juan bear izaten dituzte onetarako. Lenbizikoak bigarenari «To, Juan» eraten dio. Bigaren Juanek irugarenari «ar zak, Juan». Irugarenak lenbizikoari «Tori, Juan».

IX. Urengo ataltxoan sartu-orduko, mintzaldi au zerengatik aldatu dudana erakutsi nai dizutet. Aspaldiko adiskide baten gogo aintzat artuz *Sorginak Euskalerian* artu nai nuen lan onen gaitzat eta asmo oni bizia ematen asi nintzaneko ikusi nuen sei ilebete enituela aski izango, bear bezala gai ori ikasi ta idazteko. Oretarako nai ta ezkoa nuen «Deabruak gizaldi askotan gizonen artean izan duen bitartekotasuna» ikasi-beara. Eztaikit inoiz ikaste au sakon-sakon egiteko astirik izango dudana. Goazen orain azken-ataltxoaren beri ematera. Naparoko alde batzuetan ezkontzarako xurimanta edo barneko soinekoak gertatzen gazterik asten ziran emakumeak. Amayuren ta Baraibaren neskato batek, amairu bat urte zituela, artzen zuen gu-

(1) *Dira*.

(2) *Dute*.

rasoengandik, linoa ereiteko, lur-zati bat. Ordudanik asten zen neskatxa bere linea berak iruin eta euleak egindako euna berak zuritu ta ikuzi edo garbitzen.

Beizaman, esan zidatenez, ezkontzaurean bigaren deiak erakutsita urengo ostegunean ezteiliar bakoitzak gaitzeru bat gari ta gainera olio bidaltzen dute. Duro bat ere ematen dute aide urko ta auzoak. Gazteak beriz maindire ta zapiak edo beste zerbaiten eregalua (bezuza) egin oi dute. Leniz-ondoko Gatzagan ta nire jaioterian gutxienez oitura berdin bat daukate. Bigaren elizdei-egunari bota-eguna (zato-eguna) esaten die edo zien. Bazkaria baino lentxeago emaztegaiaren areoa erakusten da, itz auek erakusleak ezpainetan artuz: *amabi kamisa dauko, amairugarena soiñëan*. Itz auek entzutean norbaitek isiltxorik beti esaten omendu: *eztakigu gero daukan ala eztaukan*. Lekeition areoa erakustorduan berdintsu itz egiten zan: *amabi kamisa daukaz, soiñëan be eztago ain barik; zazpi, zapi daukaz, soiñëan be eztago ain barik; kaltzerdiak zortzi, soiñëan be eztago ain barik...* eta, orelaxe barneko jantzi guztien beri emanda gero, «Amen guztiak eta geiago balio dabena» gaineratuz, emaztegaia aurkeztua izaten zan.

Webster-ek *Quelques notes archeologiques* deritzaion liburuan dionez, Donibane Lohitzunen senar-emazteak ezkontza-meza bitartean ogi bat alkari ematen diote. Bidasoa-ertzeko Beran beri bat edo bi, oso politak, eman zizkidaten. «Emázte berria itxé batéra sártzen denian erlíai au esán bëar zaie: Erlíak: orain èréspeátu bëar duzue itxéko ándre berí au» eta gaineratu zidatenez, Eltzaurdia deitzen zaion etxealdean etzuten au egin eta erleak igesi joan ziran. Bigarena: «Itxéko andré beriarri zárak burúnzalia emáten dio, itxéko nagusitasunean sártzen déla adiarázteko».

Bide beri zabalak nonnai eginak diren gure egun auetan ezkontza-oitura zar geienak joanak dira. Lenago eztei-egunean ezkonberiak maipuruan egoten ziran. Bigaien egunean berak egin bear izaten zituzten otseinen lanak. Orain Arabaiak badira, senar-emazte beriak, baseritarak ere, Gazteiza doaz: Bizkaitarak badira, Bilbora; Giputzak Donostiarra; Lapurtar, Benapar ta Zuberotarak Baionara; Naparak jakina! Iruñara. Zuen artean laster ezkontzeko baseritaren bat balitz, «Eri, esango nioke, senarturik burua ikusi dezazun egun andi artan, emaztea lagun duzula uri andiren baterako bidea artzeko bazera, zoaz Ritz naiz Karlton naiz Palace naiz beste orelako Hotel apain andi batera. Edozein ostatutxotan baino diru geiago eztuzu bear izango ta zoaz. Orain andizkiak ere, aurpegian ermaiñuren bat ezpadaukate beintzat, zuek bezala bizarpeiturik agertzen dira, ta zoaz. Inglaterrako eregegaia txapela buruan duela agertzen den egun auetan eztuzue kapela-bearrik izango, norbait bezala uririk aundienetan agertzeko... ta zoaz. Ori bai. Amasa naiz Leaburu naiz Amezketa naiz Alkizatik bëra etoriak zera-tela ezagutu eztezaten jar zazue paparean Baztandarak tataraz izendatzen duten apaingaria, korbatatxo bat; eta ez gero eskuak sakeletan sartuta iduki, kalerik kale zabiltzen artean. Hotel aundi arigarian sartutakoan, zuen alkatea eriko jaietan baino ere apañagorik aureratuko zaitzuten moroiari *número trece* eska zaiozute. Gora zaramazkiteneko, *doce* naiz *catorce* eskini-ko dizkizute. Zuek zerorenari eutsi: *trece*. Amairugarenik, numeru orek zori txara dakarelako, amairugarenik eztutela esan dezazuenean, zuek orduan masailak aizez bete-bete eginda fara egin ezazue gogotik. Zoaze gero kalera ta beste Hotel aundia urutitxo baldin bada, beribil edo automobilik edereñera urbildu zaitezte. Barnera bear duzuneko, galde egin beribilzainari (txoferari) an atze-aldean zinzilika ageri den jostailutxo hura zer ta zertarakoa den. «Au mas-cota da. —¿Zertarako jartzen duzue? —Bideztiak zori txarik izan eztezaten jartzen dugu au». Zuek au entzundakoan beriz bi masailak eta gainera geri-aldea asnasaz bete-bete egin ta mas-kotari begira ler egin arte gozaro fara egin ezazue. Zoaze gero, uriaren ikuskizunik ederenak begian sartuz, zoaze kalerik kale ta txalkorik (bizkar-makurik) ageri bada, zaudete puzkatxo batean geldi. Laster ageri izango da euskaldun-antzik inondik ere eztuen norbait eta barneko sakeletik txartel bat, loteriako biletea esaten zaiona, aterata, txalkor aren bizkar-muturrean papertxo hura darabilela dakutsunean, norbaiti zirimoneria hura zertarakoa den galde egin zaiozue eta loteriako sari andi bat (premio andi bat) izateko dela jakin dezazuenean, beriz asnasaz ta aizez ta eguratsez bi masailak eta gerrialdea ta bulara ta gorputzaren utsune guziak bete bete egin ta ler eta zapart eta eztanda eginarte gogotik eta gozaro iri ta fara egizue.

Gero uri andian egun gutxi batzuk igarota zoaze beriz zeron jaioturitxora eta ez artu kale-

artean beti izateko gogorik. Or goietako Euskaleria kale-artekoa baino Euskaleriago da. Zuen seme-alabatxoak beren eskoletan ikasi dezatela, erdera ere bai, baina orainarte gure artean egin eztena-aitortzen ere lotsa naiz-beren izkera zar,eder, bakar, berdingabe au ikas dezatela eta izkeraz batera baita aspalditxoan bilduak diren bi mila kanta zaren artetik eun bat bederen. Orela or duliezuen pake uregoria etzenukee kale-artean izango. Jaungoikoarekiko adiskidetasun gozotan or bizi bazerate, bealdean baino ortik urbilago, gertuago, eskuerarago izango duzue betiko zoriona.

Lekeition 1930'ko garoilaren 2'an.

